

Anna Wachowiak*

POLSKA SOCJOLOGIA RODZINY W ZMIENIONEJ PRZESTRZENI SPOŁECZNEJ MINIONEGO XX-LECIA

Okres dwudziestolecia poprzedzającego transformację (1970-1989) – to czas ukonstytuowania się dojrzałej socjologii rodziny w Polsce. Główne, podejmowane wówczas przez tę subdyscyplinę problemy przedstawiają się następująco:

1. ontogenetyczne fazy życia rodziny,
2. stosunki społeczno-rodzinne oraz interakcje wewnątrzrodzinne,
3. typologia form domu rodzinnego i analiza więzi pokrewieństwa,
4. rodzina a mikrostruktura społeczna,
5. rodzina a inne instytucje społeczne, w tym instytucje pracy,
6. rodzina a makrostruktura społeczna i społeczeństwo globalne,
7. rodzina a zdrowie,
8. patologia życia rodzinnego,
9. metodologiczne problemy badań nad rodziną (Tyszka 1990, s. 10).

W referowanym okresie pracą o przełomowym znaczeniu był wydany w 1974 roku pierwszy akademicki podręcznik z zakresu socjologii rodziny (Tyszka, *Socjologia rodziny*), porządkujący zasady metodologiczne oraz wprowadzający koncepcję przedmiotową (jej zakres), co wówczas było ciągle sprawą otwartą i dyskutowaną. Również znaczący charakter w tym okresie miała praca pod redakcją Zbigniewa Tyski, będąca rezultatem

***Anna Wachowiak** – dr hab., zatrudniona na stanowisku profesora w Wyższej Szkole Humanistycznej Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Szczecinie. Jej zainteresowania naukowe skupiają się głównie na problematyce z zakresu socjologii rodziny. Szczególną uwagę poświęca badaniu zagadnień związanych z domową ekonomią i uwarunkowaniami dietności, rolem społecznym kobiet i mężczyzn, gerontologii oraz komunikacji społecznej.

współpracy ponad 200 badaczy w ramach Centralnych Programów Badawczych. Jest to publikacja *Współczesne rodziny polskie w świetle aktualnych badań* (Tyszką 1973), która koncentrowała się wokół problemów: klasowo-warstwowe, społeczno-zawodowe i środowiskowe (typu: wieś-miasto) uwarunkowania struktury rodziny i procesów życia rodzinnego, z uwzględnieniem świadomości rodzinnej. Zróżnicowany obraz współczesnych polskich rodzin oraz dynamikę ich przemian dokumentują również znaczące opracowania tak o charakterze teoretycznym, jak i metodologicznym, które powstały poza programami centralnymi. Na uwagę zasługują tutaj zwłaszcza prace Jerzego Piotrowskiego, którego np. praca *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie* (1973) jest pierwszą w polskiej socjologii monografią poświęconą położeniu ludzi starych, czyli w wieku 65 lat i więcej. Również znamiona rozpoznawczego rekonesansu mają prace: Włodzimierza Winclawskiego *Przemiany środowiska wychowawczego wsi w rejonie uprzemysłowionym*, J. Franciszka *Przemiany rodziny wiejskiej w ćwierćwieczu Polski Ludowej* czy też Henryka Bednarskiego *Spółeczna rola kobiet wiejskich. Studium socjologiczne wsi województwa bydgoskiego, toruńskiego i włocławskiego*. Monografią, przed którą został postawiony ambitny cel dokonania uogólnień i ukazania szerokiej panoramy przeobrażeń rodziny polskiej była praca zbiorowa pod redakcją Jadwigi Komorowskiej *Przemiany rodziny polskiej*. Opracowaniem badań empirycznych, badających przeobrażenia rodziny współczesnej – tak w zakresie jej typów, jak i wzorów czy modeli zachowania – była książka Franciszka Adamskiego *Modele małżeństwa i rodziny a kultura masowa*. Autor starał się ukazać rolę środków masowego przekazu w procesie przeobrażeń rodziny. Założeniem badawczym tej pracy było ukazanie skutków oddziaływania na małżeństwo i rodzinę różnych treści i form prasowych, wyrażających się we wzorach faktycznego zachowania, a przede wszystkim w modelach normatywnych określonej zbiorowości rodzin. F. Adamski jest także autorem drugiego (obok *Socjologii rodziny* Z. Tyszki) podręcznika akademickiego z zakresu socjologii rodziny *Socjologia małżeństwa i rodziny*. W tym też omawianym okresie pojawia się nowość w socjologii rodziny – studia socjologiczno-pastoralne. Z podobnego przesłania powstaje praca Leona Dyczewskiego *Więź pokoleń w rodzinie*.

Ważnym nurtem badań nad rodziną w tamtym okresie, mającym wyraźnie służyć praktyce, była działalność sieci TRR (Towarzystwa Rozwoju Rodziny), które działały od początku lat 70. Powstały one z działających wcześniej Towarzystw Planowania Rodziny. Centrum koordynującym działania poradni TRR był Ośrodek Badań nad Rodziną Współczesną. Efekty starań o „aplikację” wiedzy o rodzinie w Polsce w latach 1970-1990 były wielostronne i godne uwagi. Wyculiły one bowiem ośrodki decyzyjne na

problemy i potrzeby rodziny. Odpowiednio wyeksponowane, na miarę ówczesnych możliwości, zaczęły być rozwiązywane. Proces ten w znacznym stopniu przyhamowała transformacja ustrojowa, stwarzając wiele problemów nowych, których nagłość i spiętrzenie spowodowały zepchnięcie na dalszy plan potrzeb rodziny, sygnalizowanych przez „aplikatywne” gałęzie badań nad rodziną. Zatem praktyczny dorobek multidyscyplinarnych badań nad rodziną nie doczekał się pełnej aktualizacji w okresie transformacji.

Socjologia rodziny po transformacji. Stan i kierunki badań

Sytuacja rodziny w okresie III RP zmienia się diametralnie. Propagowany w przeszłości w deklaracjach ideologicznych i realizowany, choć ze wszystkimi niedostatkami i mankamentami model państwa opiekuńczego, stwarzał generalnie rodzinom polskim poczucie względnego bezpieczeństwa w zakresie możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb. Wprowadzenie gospodarki rynkowej i wycofanie się przez państwo z szeregu świadczeń i gwarancji społecznych spowodowało pogorszenie warunków życia i sytuacji finansowej znacznej części rodzin pracowniczych. Nowe groźne zjawiska towarzyszące transformacji to: masowe bezrobocie, brak zabezpieczeń socjalnych, przejście do modelu państwa liberalnego, okrawanie parasola socjalnego. Spowodowało to, iż rodzina stała się instytucją buforującą skutki kryzysu. Zatem, co nie dziwi, okres po transformacji w Polsce związany jest w dużej mierze ze zmianą paradygmatu w socjologii rodziny. Jak już wspomniano, wiąże się to z gruntownymi przemianami o charakterze makroekonomicznym i makrospołecznym, które zmieniają kontekst mikrostrukturalny. Niewiele jest zarazem problemów mających charakter kontynuowany, choć i takie występują, co omówione zostanie w niniejszym tekście.

Aby zgłębić istotę tych zmian, postanowiłam przeanalizować dorobek oraz podejmowaną problematykę w zakresie tej subdyscypliny w tych głównych ośrodkach akademickich w Polsce, w których znaczące miejsce przypada socjologii rodziny, jak również dokonać analizy zawartości głównych periodyków familiologicznych (których, niestety, nie jest wiele, a są to przede wszystkim: *Roczniki Socjologii Rodziny*, wychodzące od roku 1989 i będące do tej pory najważniejszym periodykiem w tej subdyscyplinie oraz periodyk *Małżeństwo i Rodzina*, powstały w miejsce *Problemów Rodziny*, które przestano wydawać). Prześledzę też najważniejsze publikacje zwarte z tego okresu, aby wskazać na kierunek ewolucji zainteresowań socjologów rodziny.

Jednym z bardzo ważnych zjawisk – kierunków zmian w tej subdyscyplinie jest zdobycie pozycji lidera w zakresie badań nad rodziną przez łódzkich socjologów (którzy wpisali się także w europejską przestrzeń badawczą, po-

dejmując problematykę przemian rodziny w ramach subwencji unijnych), choć i w okresie poprzednim prace badawcze nad rodziną prowadziło tutaj wielu wybitnych familiologów (Antonina Kłoskowska, Jan Lutyński, Wiesława Warzywoda-Kruszyńska).

Niespotykany dotąd rozmach socjologicznego projektu badawczego, związanego z badaniami przemian rodziny w Polsce, uczynił z tego ośrodka prawdziwego giganta. „Kiedy w latach 90. duża część społeczeństwa polskiego uległa gwałtownej pauperyzacji, uwaga łódzkich badaczy została skierowana na ludzi biednych i stosowane przez nich strategie przetrwania. Badanie tego problemu spowodowało konieczność uwzględnienia w opracowaniach dorobku i perspektywy stosowanej w nauce o polityce. [...] Połączenie badań nad rodziną z badaniami nad biedą oraz nad polityką społeczną, uczyniło zespół łódzki naukowo atrakcyjnym dla zachodnich uczonych. Zespół został włączony do projektu badawczego, finansowanego przez Komisję Europejską w ramach 5. Programu Ramowego Improving Policy Responses and Outcomes to Socio-Economic Challenges: changing family structures, Policy and practice (IPROSEC)” (Warzywoda-Kruszyńska 2004, s. 6).

Tak więc problemy relacji pomiędzy biedą w rodzinie a oddziaływaniem tej deprywacji na jej funkcjonowanie w określonym kontekście mikrostrukturalnym i makrostrukturalnym w transformowanej rzeczywistości to problematyka w socjologii rodziny nowa.

Wśród wielu ciekawych, nowych problemów związanych z rodziną, którymi zajmuje się ośrodek łódzki, za szczególnie nowatorskie i ważne uważam zagadnienia dotyczące sieci społecznych i kapitału społecznego, mającego zarówno charakter rodzinny, nieformalny, jak i pozarodzinny – nieformalny oraz instytucjonalny. Zagadnieniami tymi zajmuje się Jolanta Grotowska-Leder. Strategie radzenia sobie z biedą w wyniku oparcia się o sieci społeczne, które są jedną z form kapitału społecznego jednostki, są bardzo ważnym wzorem, mogącym decydować o adaptacji bądź dezadaptacji społecznej.

Innym problemem, bardzo ważnym z punktu widzenia oddziaływania na „kształty i wnętrza rodziny” jest otoczenie makrospołeczne i polityka społeczna państwa w kwestii rodziny. Zagadnienia te są na liście kluczowych problemów dotyczących współczesnej polskiej rodziny. Wcześniej te problemy zgłębiał Ulrich Beck w warunkach niemieckich, dokonując analizy temporalnej tego zjawiska. Chodzi o familizację bądź defamilizację polityki rodzinnej, w wyniku określonych relacji w triadzie: rodzina, rynek, państwo. Familizacja oznacza przerzucanie maksimum zadań państwa na rodzinę, zaś defamilizacja oznacza oferowanie tego rodzaju usług, które zmniejszają potrzebę polegania na rodzinie. Defamilizacja może dokonywać się za pomocą rynku lub państwa. W polskich realiach i w wersji okrawa-

nia parasola socjalnego państwa oraz niewielu funkcjach pełnionych przez politykę społeczną w stosunku do rodziny, mówimy o wariacie familizacji, czyli obciążeniu rodziny swoimi zadaniami, poleganiu jej na samej sobie.

Ważnymi kwestiami dotyczącymi rodziny, a mającymi związek z aktywnością badawczą ośrodka łódzkiego, są zagadnienia socjodemografii, powiązane z problemami ewolucji rodziny i gospodarstw domowych, a także ich typów w powiązaniu ze strukturą wiekową, jak również w związku z tym wzrostu liczby gospodarstw jednoosobowych w Polsce, wśród których pokazać liczbę stanowią gospodarstwa osób starszych.

Szczególnie ważne w tym kontekście są zagadnienia solidarności międzypokoleniowej i transferów rodzinnych, a także sposobu wypełniania funkcji opiekuńczo-zabezpieczającej wobec seniorów (ważnym jest, jaki jest jej charakter oraz wymiar, jest to bowiem – wobec wspomnianej wcześniej familizacji polityki rodzinnej – bardzo ważny element strategii wewnątrzrodzinnej).

W tym kontekście ten nurt gerontologii społecznej, mówiący o ważności układu rodzinnego dla jednostki w podeszłym wieku oraz analiza sieci wsparcia nieformalnego – rodzinnego (o czym pisał już Jerzy Piotrowski w pionierskiej w polskiej rzeczywistości pracy *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie*), zyskuje coraz bardziej na aktualności. Nowym tutaj akcentem jest jednak pokazywanie również pozarodzinnego kontekstu starości i prezentowanie coraz częściej starości w kontekście zadania, a więc np. uczestnictwa także ludzi starszych, a nie tylko młodych w procesie edukacji permanentnej. Warto bowiem pamiętać o tym, iż wcielanie w życie chociażby idei Uniwersytetów Trzeciego Wieku jest jednym z tego wyrazów. W Polsce obecnie działa takich placówek około 300, co oznacza objęcie ich zasięgiem 10 tys. osób. Jest to liczba ciągle niedostateczna w stosunku do potrzeb w tym zakresie. Jednak trzeba pamiętać o tym, iż jest to jedna z różnorodnych postaci realizowania idei społeczeństwa inkluzyjnego, co jest również dużą nowością w naszej transformowanej rzeczywistości.

Ważna tutaj jest także konsekwencja inkluzji społecznej ludzi w starszym wieku na ich rodzinny kontekst funkcjonowania, a więc przeciwdziałania potencjalnej marginalizacji społecznej w dwóch wymiarach – rodzinnym i publicznym. To także nowy obszar badań. Pokazuje się coraz częściej, jak poszerza się obszar oferowany w przestrzeni publicznej jako zmienna niezależna, a w jej wyniku rodzinny kontekst funkcjonowania osób starszych jako zmienna zależna.

Wyrażnie świeżym akcentem w tym ostatnim, najnowszym okresie rozwoju socjologii rodziny jest problem kwestii społecznych i krytycznych sytuacji życiowych jednostki. Chodzi tutaj o takie sytuacje, z których jednostka

nie potrafi wyjść o własnych siłach, nie jest w stanie im sprostać bez pomocy z zewnątrz (Danecki, Rysz-Kowalczyk 1990). Nurt ten w socjologii rodziny wskazuje na znaczenie pracy socjalnej z rodziną, na którą zapotrzebowanie w okresie transformacji wzrosło. Pojawia się więc coraz więcej opracowań i badań empirycznych mieszczących się właśnie w tym nurcie. W okresie poprzednim jedynie Ewa Marynowicz-Hetka pisała o pracy socjalnej z rodziną niepełną i realizowała wraz z zespołem ciekawe projekty pracy socjalnej.

Zupełną nowością w polskiej socjologii rodziny są opracowania i zainteresowania badawcze dotyczące małżeństw mieszanych, zamieszkałych w Polsce. Wraz ze zmianami ustrojowymi Polska staje się bowiem w rosnącym stopniu krajem nie tylko emigracji, lecz także imigracji. Mieszane małżeństwa coraz częściej są odzwierciedleniem tego faktu, stąd aktualna potrzeba tego typu studiów (por.: Herudzińska 2007).

Transformacja przyniosła również upowszechnianie się alternatywnych form małżeństwa i rodziny w Polsce (Slany 2002). Jednak, jak wynika z zestawień statystycznych, nietradycyjne formy małżeństwa i rodziny (czyli kohabitację) wybiera jedynie 3,8% Polaków, co dowodzi przywiązania raczej do tradycyjnych aniżeli alternatywnych form. Niewiadomą – zdaniem badaczy – pozostaje jednak to, na ile respondenci przyznają się do tego faktu, ciągle ukrywanego – zwłaszcza przez osoby z wyższym wykształceniem, a więc jaka jest „szara strefa” w tym zakresie. Tak naprawdę więc nie możemy do końca miarodajnie odpowiedzieć na pytanie, jaki jest zakres dezinstytucjonalizacji i detradycjonalizacji w zakresie życia małżeńskiego i rodzinnego.

Częściowym nawiązaniem do powyższych kwestii są wskaźniki dotyczące urodzeń pozamałżeńskich dzieci (około 17% w stosunku do 7% w okresie tuż przed transformacją, czyli w 1989 roku, o czym pisała Maria Jarosz w pracy *Dezorganizacja w rodzinie i w społeczeństwie*; także wzrost odsetka samotnych matek i rodzin monoparentalnych o zróżnicowanej genezie, wśród których urodzenia pozamałżeńskie stanowią dominujący powód). Niewątpliwie jest to objaw świadczący zarówno o detradycjonalizacji, jak i dezinstytucjonalizacji (tudzież desakralizacji), ale również o narastaniu obszarów dezintegracji społecznej. Co prawda, wyniki najnowszych badań, także tych prowadzonych na terenie województwa lubuskiego świadczą o tym, iż samotne matki coraz lepiej sobie radzą w skomplikowanej rzeczywistości rodzinnej, co przede wszystkim wynika z faktu, iż reakcje otoczenia społecznego zmieniają się z odrzucających na wspomagające w coraz szerszym zakresie. Nie zmienia to faktu, iż jest to narastanie zjawisk niekorzystnych w rzeczywistości rodzinnej w Polsce, co w konkretnym przypadku oznacza, że

co siódme dziecko wychowuje się tylko z jednym rodzicem, czyli najczęściej z matką. Przykład niechlubnego lidera w tym zakresie, czyli Szwecji, gdzie ponad 50% dzieci rodzi się poza małżeństwem (w związkach kohabitacyjnych oraz znacznie częściej w rodzinach monoparentalnych przez samotne matki), portretuje skumulowanie problemów wynikających z tej sytuacji.

Transformacja społeczna w Polsce przynosi również szczególne uwrażliwienie na monitoring jakości życia jednostek i rodzin. Wskazałam już częściowo na ten problem, mówiąc o kwestii wydzwieku programu społecznego Europy inkluzywnej dla włączania seniorów w orbitę życia publicznego.

Innym tego przejawem są badania jakości życia różnej kategorii rodzin o zróżnicowanym statusie społeczno-ekonomicznym. Opisem tych zmian oraz diagnozą zajmuje się wielu badaczy życia rodzinnego w Polsce. Nowa klasa średnia i style życia rodzin polskiej klasy średniej, model kobiety sukcesu oraz model męża, żony i dziecka z klasy średniej, ich style życia oraz jakość, mierzona kryteriami obiektywnymi i subiektywnymi, to dobre ilustracje tych eksploracji.

Transmisja negatywnych wzorów życia rodzinnego rodzin dobrowolnie lub niedobrowolnie wykluczonych, jako transmisja stylu życia underclass, osób żyjących na zasiłku (nowe klasy garnuszkowe) i powstająca w wyniku tego nowa kategoria społeczna (prezentująca styl życia na przetrwanie, krótkotrwale lub długotrwale zmarginalizowana), to nowy nurt w socjologii rodziny jako odpowiedź na dezadaptację segmentów rodzin niepotrafiących się przystosować do nowych warunków społecznych. Socjologia stosowana stara się tutaj wypracować programy inkluzji poprzez strategię polityki społecznej realizowanej na poziomie województwa, powiatu i gminy jako zadania własne.

Rodzinna układanka, rodzina jako patchwork, czyli małżeństwa i rodziny zrekonstruowane to kolejne, ważne zagadnienia. Specjalizuje się w nim zwłaszcza ośrodek krakowski.

Wzory życia rodzinnego w zakresie czasu świątecznego, szarzenie kalendarza, to kwestie związane z detradycjonalizacją rodziny. Coraz więc częściej święta są nie tyle okazją do wyrażenia związków z grupą i do niej przynależności, ile po prostu czasem wolnym, którym dysponujemy według własnego uznania. Tutaj także wskazuje się na wyłamywanie się jednostek i rodzin z nakazów i brak odniesienia tożsamości jednostek oraz rodzin do wymogów związanych z określoną grupą odniesienia. Może to skutkować również słabszą kontrolą społeczną nad rodziną, co jest jednym z czynników osłabiających jej trwałość.

Eurosieroty, jako nowy rodzaj sieroctwa społecznego to tematy najświeższej daty. Masowe migracje młodych Polaków i związane z nimi szan-

se, mogą jednocześnie przyczynić się do dramatów pozostawianych w kraju dzieci, co doczekało się najświeższej daty raportów, jak również dokumentacji telewizyjnej, a nawet fabularyzowanych produkcji. Wskazuje to na fakt, że funkcja materialno-ekonomiczna rodziny zaczęła, niestety, usuwać w cień inne, równie ważne funkcje, chociażby tak podstawowe jak funkcja wychowawcza i socjalizacyjna.

Rodzina, małżeństwo a feminizm, badania nad płcią kulturową a relacjami i stylami pełnienia ról w rodzinie to także problematyka, która pojawiła się dopiero w ostatnim okresie badań nad rodziną właśnie po transformacji. Przedtem zagadnienia płci kulturowej a sposoby układania ról w małżeństwie, partnerstwie i rodzinie nie były zupełnie badane, jak diagnozuje ten problem Bogusława Budrowska (2006).

Przemoc w rodzinie to temat i zarazem wielki problem, który także nie pojawiał się wcześniej. Szeroka panorama nowych zjawisk społecznych, pojawiających się w rodzinie bądź dotyczących rodziny, to również te niepokojące kwestie.

Na koniec chciałabym także wspomnieć o nowym, interesującym typie badań nad rodziną, zainicjowanych na młodym Uniwersytecie Zielonogórskim. Są to badania nad jakością życia rodzin prowadzone w Instytucie Socjologii w Zakładzie Socjologii Rodziny i Wychowania, kierowanego przez A. Wachowiak (J. Frątczak-Müller). Nurt tych badań jest, jak sądzę, godny uwagi, gdyż badania nad jakością życia prowadzono przede wszystkim poprzednio w rozumieniu stylu życia, co nie jest jednak problematyką tożsamą. Jednocześnie charakterystyczne jest ześrodkowanie uwagi na rodzinach pojawiającej się w Polsce nowej klasy średniej. Na jej przeciwnym biegunie znajdują się rodziny zwiększonego ryzyka zarówno w kontekście zapobiegania ich marginalizacji, jak i prób stwarzania przejrzystych zasad nowego ładu społecznego.

Tak więc obecny okres stawia przed socjologią rodziny szereg wyzwań, jednocześnie sprawiając, iż jeszcze nigdy w tak szybkim okresie nie powiększyła ona w sposób znaczący swego dorobku.

Zakończenie

Obecny okres w rozwoju socjologii rodziny, interpretujący wielostronnie w socjologicznym lustrze przemiany funkcji rodziny, jednocześnie jest okresem, w którym w najpełniejszym stopniu nastąpiło zharmonizowanie zainteresowań polskiej socjologii rodziny z socjologią zachodnią. Także udział polskich socjologów rodziny w realizacji europejskich programów badawczych poświęconych rodzinie, badań o charakterze porównawczym, jest bar-

dzo ważnym i nowym zjawiskiem. Szeroka panorama zjawisk zachodzących w polskiej rodzinie oraz zewnętrznych oddziaływań na rodzinę znajduje odzwierciedlenie w dynamicznie prowadzonych badaniach polskich socjologów-familiologów, dobrze radzących sobie z licznymi wyzwaniami, jakie stawia terażniejszość i jej złożone realia.

Literatura

- ADAMSKI F. (1970), Modele małżeństwa i rodziny a kultura masowa, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- (1984), Socjologia małżeństwa i rodziny, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- BUDROWSKA B. (2006), Znikoma reprezentacja kobiet w elitach – próby wyjaśnień, [w:] Socjologia. Lektury, red. P. Sztompka, M. Kucia, Wydawnictwo „Znak”, Kraków.
- DANECKI J., RYSZ-KOWALCZYK B. (1990), Kwestie społeczne i krytyczne sytuacje życiowe u progu lat 90-tych, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- DYCZEWSKI L. (1976), Więź pokoleń w rodzinie, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa.
- ENCYKLOPEDIA SOCJOLOGII (2002), hasło: Rodzina, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- HERUDZIŃSKA M. (2007), Małżeństwa mieszane jako przedmiot obaw społecznych, [w:] Rodzina i mikrostruktury społeczne w socjologicznym lustrze, red. A. Wachowiak, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- JAROSZ M. (1987), Dezorganizacja w rodzinie i społeczeństwie, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- KŁOSKOWSKA A. (1963), Zwierciadło współczesnej rodziny polskiej. Wstęp, [w:] Jaka jesteś rodzino?, red. W. Parzyńska, T. Tarłowska, Wydawnictwo Ośrodka Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa.
- (1965), Rodzina w Polsce Ludowej, [w:] Przemiany społeczne w Polsce Ludowej, red. A. Sarapata, Wydawnictwo Ośrodka Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa.
- (1967), Kobiety, praca, dom. Problemy pracy zawodowej kobiet a rodziny współczesne, Wiedza Powszechna, Warszawa.

- (1983), *Antropologiczne stanowisko w socjologii polskiej: tradycja i współczesność*, [w:] *Naród, kultura, osobowość. Księga poświęcona profesorowi Józefowi Chałasińskiemu*, red. A. Kłoskowska, Wydawnictwo Ossolińskich, Wrocław.
- KOMOROWSKA J. (1975), *Przemiany rodziny polskiej*, Instytut Wydawniczy Centralnej Rady Związków Zawodowych, Warszawa.
- PIOTROWSKI J. (1973), *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- SLANY K. (2002), *Alternatywne formy małżeństwa i rodziny w Polsce*, Nomos, Kraków.
- TYSZKA Z. (1974), *Socjologia rodziny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- (1990), *Proces formowania się poznańskiej szkoły socjologicznych badań nad rodziną*, *Roczniki Socjologii Rodziny*, t. I.
- WACHOWIAK A. (2001), *Pomiędzy codzienną rutyną a profesjonalizacją. Nowe zadania w domowej ekonomii nie tylko dla kobiety*, [w:] *Jak żyć?*, red. A. Wachowiak, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań.
- (red.) (2007), *Rodzina i mikrostruktury społeczne w socjologicznym lustrze*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- (red.) (2008), *Socjologia jako terapia*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- (2001), *Zmiany strukturalne społeczeństwa a potencjał gospodarstw domowych i rodzin dla społeczeństwa*, [w:] *Współczesne problemy socjologii rodziny*, red. A. Wachowiak, Wydawnictwo AR, Poznań.
- WARZYWODA-KRUSZYŃSKA W., SZUKALSKI P., (RED.) (2004), *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie polskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Anna Wachowiak

**POLISH FAMILY SOCIOLOGY IN THE ALTERED SOCIAL
SPACE OF THE PAST 20 YEARS**

Abstract

Today's scope of research problems (sometimes of social character) conveys issues such as familisation and defamilisation of pro-family policy, faces of Polish poverty and related inclusive strategies, alternative forms of marriage and family, and mixed marriages of different cultural and ethnic origins. The increase in the number of families of mono-parental character as a peculiar indication of progressing de-institutionalisation, desacralisation and detraditionalisation of family is yet another result of transformation, observed by contemporary Polish researchers. On the other hand, we have the issue of disadaptation of families and their marginalisation, and hence native problems of social exclusion of individuals and families of the Polish underclass, as well as employed preventive strategies and social work with such families. One must also credit research into the quality of living of socially and professionally diversified families. These studies form a new research area, which is parallel to deliberations on families' styles of living. It is worth pointing out a new dimension of family sociology, i.e., the problems of social policy in relation to family. The listed scope of issues is discussed in the article.